

ІСТОРІЯ

УДК 94(477)''14/15''

ВИНИКНЕННЯ ЗДОБИЧНИЦТВА В МЕЖАХ ВЕЛИКОГО СТЕПОВОГО КОРДОНУ

О.С. Амеліна

*студентка IV курсу історичного факультету,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Тел. +38093-164-75-65; email: sunkiss2012@rambler.ru*

В статті розповідається про зародження та формування в межах Великого Степового кордону одного з козацьких феноменів – здобичництва. Основною зоною концентрації Великого Степового кордону були Причорноморські степи в межах яких відбувалася активна козацько-татарська взаємодія.

Ключові слова: здобичництво, Великий Степовий кордон, козацько-татарська взаємодія, Причорноморські степи, соціокультурні особливості.

В статье рассказывается о зарождении и формирования в пределах Большой Степной границы одного из казацких феноменов – добычества. Основной зоной концентрации Большой Степной границы были Причерноморские степи в пределах которых происходила активная казацко-татарское взаимодействие.

Ключевые слова: добычество, Большая Степная граница, казацко-татарское взаимодействие, Причерноморские степи, социокультурные особенности.

The article describes the origin and formation within the Great Steppe border one of the Cossack phenomena, i.e. spoils. The Great Steppe border was formed mainly by Black Sea steppes within which there was an active interaction between the Cossacks and the Tartars.

Keywords: spoils, Great Steppe border, Cossack and Tartar interaction, Black Sea steppes, socio-cultural features.

Козацтво як феномен середньовічної Європи відоме нам з другої половини XV ст. Процес формування українського козацтва був доволі складним і пов'язаним із багатьма політичними, культурними, соціальними, економічними, географічними та іншими факторами. Сьогодні ряд дослідників відзначають значний вплив Великого Степового кордону, в межах якого перебувало козацтво, на процес його формування та становлення.

Історіографія з даної проблематики наприкінці XIX ст. представлена дослідженнями М. Грушевського, Д. Явориницького, які одними з перших звернули увагу на пограничне становище українського козацтва між Заходом і Сходом та його вплив на військову культуру козаків. У XX ст. діаспорний вчений І. Лисяк-Рудницький вперше переніс концепцію Великого кордону на українські землі. На сучасному етапі питання козацького здобичництва стало достатньо актуальним у працях наших сучасників: В. Щербаня, С. Леп'якова, Я. Дашкевича, С. Брехуненка, П. Саса та інших. Зазначені дослідники розглядають здобичництво не лише як традиційний козацький промысел, але і вплив Великого степового кордону на формування здобичництва.

Сама концепція «Великих кордонів», які проходять через усю земну кулю і створюють специфічні умови існування та розвитку народностей на їх території, не є новою. Проте, здебільшого її розробкою та дослідженням займалися американські науковці. Про Український Великий Степовий кордон почали говорити в останні десятиліття, бо за радянських часів ця тематика була небезпечною. Основна ідея Українського Степового кордону полягає в тому, що через терени нашої держави проходить зона пограниччя між двома дуже різними етнічно-культурними світами Сходу і Заходу. В цій зоні взаємодії двох світів утворюється абсолютно новий третій культурний тип, особливості якого не притаманні жодному з двох взаємодіючих.

На думку одного з дослідників степового кордону Я. Дашкевича, через територію України проходили (а декотрі і зараз проходять) кілька природних і антропогенних кордонів. Одним із найбільш впливових був кордон між Заходом і Сходом, який проходив, рухаючись по території залежно від політичних обставин [4: 29 – 30]. У кінці XV – XVI ст. політичні обставини залежали від Великого князівства Литовського та Османської імперії, васалом якої було Кримське ханство. С. Леп'якко зазначає, що є всі підстави окремо говорити про міжнародне становище українських земель у складі таких великих і неоднорідних держав як Велике князівство Литовське, Річ Посполита, маючи на увазі сукупність зовнішньополітичних чинників, які впливали на них [5].

І. Лисяк-Рудницький був одним із перших, хто переніс теорію Великого кордону на терени української історії, і зазначив, що в методологічному плані використання даної теорії, особливо у вивченні козацтва, є цілком доцільним. Переносючи теорії американських вчених на українські терени, Лисяк-Рудницький зазначав, що «... українською людиною пограниччя був козак ... У своїй суті козацтво було організацією військової самооборони населення загрозених пограничних земель ... воно теж запозичило багато тактичних засобів і звичаїв від своїх ворогів-татар» [6: 13 – 14]. На Великому Степовому кордоні пройшли основні етапи генези українського козацтва. Як зазначив В.Брехуненко, XVI ст. варто називати «класичною» або «героїчною» добою українського козацтва, бо саме в цей період був ключовим в інституалізації, формуванні власних козацьких ідентичностей та позиціонувань у навколишньому світі, ті передумови, що докорінно змінили обличчя козацтва в наступному XVII ст. [2: 11]. Усі вище

зазначені аспекти козацтва, як явища, формувалися саме в межах Великого Степового кордону, що безпосередньо вплинуло на особливості козацької культури, і разом з тим, на формування та становлення здобичництва як одного з елементів військово-побутової культури козаків.

Використавши методологічні засади, наші сучасники виділяють границі Степового кордону України. Упродовж XVI-XVIII ст., Північне Причорномор'я виступало місцем зосередження Великого Кордону – наочно невиразної межі між землеробським і кочівницьким світами, що періодично зміщувалася зі смуги лісостепу в межі степу і тяжіла в напрямку до самого чорноморського узбережжя. Ця його наочна невиразність, протяжність на сотні кілометрів завширшки, і в політичному розумінні – аморфність, відсутність чіткого документального визначення є тими характеристиками, що не дозволяють співставити означуваний кордон із будь-якими іншими кордонами доби пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу [3]. Варто відзначити, що попри концентрації Степового кордону в Причорноморських степах, кордон розтягується на «величезний обшир степового та лісового простору, сфокусований через прикриті лісами систему на Чорне, Азовське та Каспійське моря й відкритий для вторгнень як зі Сходу, так і з лісової Півночі» [2: 24]. Тому, Український Степовий кордон є частиною Великого кордону, що простягається «... від Дністра до Волги та Яїка» [2: 26].

У кожному окремому регіоні Великого Степового кордону, діяв свій власний цивілізаційний фактор, який впливав на етнокультурні особливості місцевого населення. В Українському великому кордоні, як уже зазначалося вище, що мав концентрацію в Причорноморських степах, особливим фактором стала взаємодія козаків із татарськими ордами, що кочували на зазначеній території. Ще з другої половини XV ст., українське населення, яке активно освоювало південні регіони сучасної України, наштовхнулося на майже аналогічне явище з боку Кримського ханства, яке на той час вже було васалом Оттоманської Порти [1: 7]. Мешканці степового прикордоння, як з однієї, так і з іншої сторони, стали першими суб'єктами взаємодії. Тому в культурних, а згодом й ідеологічних аспектах козацького життя, можна простежити такий собі симбіоз двох цивілізацій: кочового та осілого світів, результатом якого фактично став феномен козацького здобичництва. Козацтво кінця XV–XVI ст. не вписувалося у стереотипне уявлення стабільного неприкордонного європейського світу, але з часом козаки довели свою необхідність, ставши невід'ємною складовою «контактної зони між християнською та мусульманською ойкуменами, дуже важливою сполучною ланкою між цими цивілізаційними опозиціями» [1: 44]. Саме існування українського козацтва в зазначений період обґрунтовувалося необхідністю захисту кордонів від турецько-татарської агресії, тому що нечисленні гарнізони службових, які перебували при замках, не могли зупинити ординців, а уряд Великого князівства Литовського не мав коштів для утримання на прикордонні найманого війська. Місцеве населення змушене було самостійно давати опір.

Отже, українське козацтво в кінці XV–XVI ст. сформувалося в межах Великого степового кордону, на теренах якого їм довелося взаємодіяти з татарами. Через взаємодію козаків з татарами, був створений абсолютно новий, не притаманний місцевому населенню спосіб життя, який поєднав в собі риси кочовика та осілого землероба. Такий симбіоз двох абсолютно різних цивілізацій Сходу та Заходу став можливим саме під впливом Великого Степового кордону, межі якого простиралися від Дністра до Волги та Яїка. Зоною концентрації цього кордону стали Причорноморські степи, як територія, на якій проходила найактивніша взаємодія козаків з татарами. Таким чином, козацтво стало новим незрозумілим феноменом в Європі, особливості якого відображалися в побутовій, а згодом й у військовій культурі та світогляді. Можна говорити про культурне взаємопроникнення на теренах козацько-татарського кордону, яке найбільше проявилось саме у побутовій культурі козацтва кінця XV – XVI ст.

Одним з малодосліджених елементів саме побутової культури цього періоду є козацьке здобичництво. В кінці XV – XVI ст. військова здобич для козаків, була, перш за все, ресурсом для виживання та своєрідним промислом. Фактично, традицію захоплення здобичі козацькі ватаги запозичили у татар, але під впливом християнського світогляду, козаки, на відміну від татар, по-іншому сприймали здобич, що дало підстави для подальшої трансформації здобичництва в козацькому середовищі. На процес зміни ставлення козаків до здобичі впливала рухливість українського степового кордону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинська О., Чухліб Т., Щербак В. Українське козацтво / О.Бачинська, Т.Чухліб, В.Щербак. – Київ, 2015. – 400 с.
2. Брехуненко В. Козаки на Степовому Кордоні Європи. Типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. / В. Брехуненко. – К., 2011. – 504 с.
3. Грибовський В.В. Запорозько-ногайське порубіжжя у XVI – XVIII століттях. – Режим доступу: http://www.cossackdom.com/articles/g/gribovskiy_zaporozhpobuzh_02081.htm
4. Дашкевич Я. Україна на межі між сходом і заходом (XIV-XVIII ст.) / Я. Дашкевич // Записки наукового товариства ім.Т. Шевченка. – Т. ССXXII. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С. 28 – 44.
5. Леп'як С. Великий кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.) / С. Леп'як. – Режим доступу: <http://www.cossackdom.com/book/bookkordon.html>
6. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом / І. Лисяк-Рудницький – К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2012. – 64 с.

*Рекомендовано до друку науковим керівником д.і.н., проф. О.А. Бачинською
Стаття надійшла до редакції 17.05.2015*